

Tidstypiska menings- och handlingskriser hos ungdomar

Thomas Ziehe

Institut für Erziehungswissenschaft, Leibniz Universität,
Hannover, Germany

Dagens ungdomar är så att säga barn till kulturella avstruktureringar. Det är en helt annan socialisationskontext än för sjuttioalets och åttioalets ungdomsgeneration. Den unga generationen då reagerade med sina livsstilar på en kulturell överstrukturering. Idag däremot handlar det i ungdomarnas livsformer i allt högre utsträckning om att lära sig hantera de många avstruktureringarna och att kompensera dessa. Ungdomarna svarar på avstruktureringarna med egna motbehov – med behov av stabilitet, säkerhet och tillhörighet i livsmiljön. Individerna skapar sig regelsystem och strukturer som befriar dem från kontingens och som ska säkerställa överskådlighet.

Det pågår en omvälvande atmosfärisk förändring i vårt vardagsliv som kan beskrivas som en ökning av kontingens. Här avses ett verklighetstillstånd där det mesta av vår erfarenhetsvärld inte längre ovillkorligen måste vara så som det är. I moderna samhällen är inget längre säkert och orubbligt. Nästan alltid kan man också se allt på ett annat sätt. Individerna har befriats från en nästan tvingande bindning till föreskrivna biografiska färdplaner. I livsmiljön har öppenhet uppstått, men även oklarhet; utökade valmöjligheter, men även social uteslutning.

För dagens unga generation innebär detta att från första början växa upp i en vardagsmiljö som inte längre är så fast strukturerad. Dagens ungdomar är så att säga barn till kulturella avstruktureringar. Det är en helt annan socialisationskontext än för sjuttioalets och åttioalets ungdomsgeneration. Den unga generationen då reagerade med sina livsstilar på en kulturell överstrukturering. Den generationen var fortfarande bundna till plikt- och anpassningsnormer, som de sedan protesterade emot i stort som smått och tog avstånd ifrån.

Idag däremot handlar det i ungdomarnas livsformer i allt högre utsträckning om att lära sig hantera de många avstruktureringarna och att kompensera dessa. Ungdomarna svarar på avstruktureringarna med egna motbehov – med behov av stabilitet, säkerhet och tillhörighet i livsmiljön. Individerna skapar sig regelsystem och strukturer som befriar dem från kontingens och som ska säkerställa överskådlighet.

Ett litet exempel på detta: Jag var för ett tag sedan på en dansk internatskola, där det endast går 15- till 16-åringar. De tillbringar en slags mellantid där för att först därefter bestämma vilken skol- och utbildningsväg de sedan ska välja. På lunchrestaurangen visade de mig en stor anslagstavla. På den satt passfoton på alla elever. Under varje foto satt en, två eller tre röda punkter som eleverna själva fick sätta dit efter eget önskemål. En röd punkt betyder "ingen fast relation", två punkter står för "fast relation på hemorten" och tre punkter för "fast relation här på internatet". Det är mycket överskådligt! Och på så sätt undviker man på ett praktiskt sätt extra arbete när man ska inleda en relation. Det är det jag menar med motbehov av stabilitet och överskådlighet. Jag antar att en sådan nästintill offentlig anslagsmetod inte hade varit så populär på 70- och 80-talet ...

Individualisering

"Individualisering" innebär inte att vara ensam eller att leva som singel. Individualisering betecknar

snarare ett förändrat förhållande mellan individ och samhälle och är en följd av en kulturell förändringsprocess, från ett normreglerat vardagsliv till ett preferensreglerat vardagsliv. Det är inte menat i lyxig mening, som att man skulle kunna välja vad man ville i livet och sedan få det. Med preferensorientering menas här endast att orientera sig efter de egna böjelserna, men även efter de egna aversionerna. Det handlar om att i så många vardagssituationer som möjligt antingen kunna följa det man själv önskar eller det man vill undvika. Vardagen erbjuder sedan situationer i vilka individen hela tiden väljer och väljer bort, i vilka den egna behovskompassen är inställd på önskemål eller undvikande. Man kan alltså föreställa sig individualisering som ett intrapersonellt filter som "bestämmer" över vilka sociala förväntningar och krav som en person väljer att ta till sig eller inte. Det bör tilläggas att man under adolescensfasen snarare tenderar till defensiva undvikanden än till positiva önskemål.

Orienteringen längs de egna preferenserna gör det möjligt för ungdomar att bygga upp sina mentala egenvärldar. Sådana egenvärldar ska inte uppfattas som en plats, utan som en mental konstruktion, som omfattar allt det som ungdomar upplever som förtroget, rimligt och jag-nära – det som så att säga är "hans grej". Egenvärlden utgör alltså en relevanskorridor, en försortering av allt som verkar vara subjektivt önskvärt och attraktivt. Det som mentalt befinner sig utanför denna korridor upplevs däremot som främmande, otillgängligt och meningslöst.

Naturligtvis fanns det även sådana mentala egenvärldar för tidigare ungdomsgenerationer. Men de var snarare små nischer som hela tiden måste säkras mot vuxenvärldens krav. Egenvärldarna var tidigare små öar och vuxenvärlden utgjorde den dominanta kontinenten. Sett ur ungdomarnas perspektiv utgör egenvärlden idag kontinenten och de andra områdena i livsmiljön är snarare avlägsna öar. För dagens ungdomar är det helt klart en liberaliseringsökning att kunna orientera sig till så hög grad efter den egna egenvärlden. Men denna subjektiva ökning har också sitt pris: Allt som inte är kompatibelt med egenvärlden upplevs nu som extremt främmande och som tvivelaktigt. Den symboliska terrängen utanför egenvärlden upplevs som ganska jag-avlägsen. Det som ungdomar upplever som främmande (utan för den egna relevanskorridoren) ökar i omfattning.

På ett frågeprogram på TV får en kandidat, en ung man omkring tjugo år gammal, frågan: Vilket år infördes D-marken? Han grubblar över de olika svarsalternativen och gissar fel. Och sedan säger han: "Det kan ju inte jag veta, det var ju före min tid." Och han säger denna mening med stor självklarhet. Under programmets gång visar det sig att det finns ytterligare några saker som är "före hans tid".

Inom denna kontext av preferensorienterad vardag och subjektiv dominans av egenvärlden blir livsformerna till en egen, privat angelägenhet för individerna (så länge de rör sig inom lagens gränser). Det är en omfattande förändring om man tänker på vilka delar inom livsformen som man tidigare bråkade häftigt om med sina föräldrar (t.ex. om frisyren och kläder). Idag finns det större val- och beslutsutrymmen, men även en större risk att inte klara av denna hitta-sig-själv-process. De jämnårigas värld, peer-gruppen, fungerar som ett utvärderingscentrum. Här bedöms de utvecklingsframsteg som anses vara viktiga för närvarande och symboliska premier tilldelas eller frångås. Framgång i de andras ögon blir till den mest avgörande valutavärdet för självkänslan. Ungdomarna oroar sig mycket över den egna utvecklingen och gruppens erkännande. Det ökar behovet av att få råd inom livsmiljön, man vill för allt i världen inte bli påkommen att göra något pinsamt eller att uppträda felaktigt.

Den tyska ungdomstidningen "Bravo" svarar upp till dessa behov med hjälp av den kända rubriken "Läsarbrev". Här kan i stort sett vad som helst tas upp. Och i centrum för brevfrågorna står utan tvivel oron för den egna utvecklingen. Brevskrivaren Tommy, 15, exempelvis, vill ha följande råd från redaktionen: "Jag ska snart ha min först dejt. Nu skulle jag vilja veta av er vad jag ska göra för att allt ska gå bra. Vad ska jag prata med henne om eller vad ska vi göra?" Systertidningen "Bravo Girl" har bifogat ett litet häfte till sina unga kvinnliga läsare, ett "Flörtfras-häfte", som man bekvämt kan bära med sig. Redaktionen motto: "Med våra 100 superbra faser [!] funkade första flörtkontakten garanterat!"

Önskan, som här tillmötesgås, strävar efter en sorts navigationskunskap inom livsmiljön som lovar att leverera konkreta "livsnyttigheter". Det är en försiktighetsåtgärd för ett säkert agerande – framför de andras ögon.

Riskabla dispositioner

Dagligen pågående självakttagelse

Moderna individer har en förmåga som gör det möjligt för dem att "låta innerbelysningen vara påslagen". Vi kan inte enbart ta del av en omfattande illustration av den yttre världen, utan även av en illustration och tematisering av vår psykiska inre värld. Det förstärker självuppfattningens och självproblematiseringens processer. Det psykiska är inte längre ett hemligt område för specialister, utan är sedan länge ett samtalsämne och i uppmärksamhetens fokus i den helt vanliga vardagsvärlden. Dagens barn och ungdomar växer upp i en livsmiljö där självtematiseringen hela tiden är närvarande och tar ofrånkomligen till sig denna. Denna egendomliga trivialiserade introspektion gör att självbilden säkras, men kan också leda till en fångenskap i självbilder. En tolvårig flicka med svår uppväxt säger i slutet av det första samtalet, så att säga som sammanfattning av fallet, till sin terapeut: "Där ser du – ingen uppfostran!"

Mottaglighet för skam och behov av självkänsla

Den akuta oron för den egna identiteten har redan beskrivits. För att säkra en någorlunda uthärdlig normalitetsbild av sig själv krävs högre förväntningsnivåer i dagens vardagsvärld än hos tidigare ungdomsgenerationer. Det räcker inte längre att bevisa tillräckligt mått av konventionalitet och anpassningsförmåga, utan idag måste man ha mer att "erbjuda". Många individer bygger upp högtflygande omogna storhetsbilder av sig själva och har samtidigt en skadad, bräcklig självkänsla. I sådana fall dominerar intrapsykiskt en affektsituation av otillräcklighet och av "inre olycka". För det är nämligen inte så att den dagligen pågående självakttagelsen ovillkorligen medför en ökad självstyrning. Den gör dessutom vederbörande mottaglig för skamkänslor (inte att förväxla med den "gamla" skuldkänslan). Det är inte den skuldelaterade konflikten med den kulturella "lagen" om gott och ont, budord och synd, som står i centrum för smärtan, utan den hyperkänsliga rädslan att uppleva pinsamheter eller fiasko. En 15-åring, som tillfrågas av sin farbror om han har ett paraply med sig, svarar förskräckt: "Paraply? – Tror du att jag är böj, eller?!"

Viljeproblem och handlingshämning

När vardagen endast erbjuder några få tillförlitliga, stödjande yttre strukturer är det subjektivt svårare att bygga upp egna inre strukturer. Jag-hushållet uppvisar då understrukturerade drag. De inre regleringsmekanismerna är outvecklade och det uppstår ett problem med viljan (till skillnad från att bara önska). Följden blir obeslutsamhet, oförbindlighet, uppskjutning och avbrott. Självkonceptet är då illusionistiskt: "Om jag verkligen ville så skulle jag kunna göra det. Men jag vill ju inte riktigt än." Men i verkligheten blir utsikterna till självstyrning allt svagare. En kronisk skolskolkare, 14, säger till en socialarbetare: "Jag kan liksom inte hävda mig mot mig själv."

Gemensam kärna för dessa riskabla dispositioner är en endast svag jag-avgränsning (d.v.s. en låg självständighet) och ett beroende av mer symbiotiska objektrelationer. En omogen form av jag-avgränsning och symbiotiska önskningar om psykiska fusioner står dikotomiskt bredvid varandra: Neka eller sammansmälta, klamra sig fast eller avvärja.

Riskabla egenvärldar

Grupp och relation

Gruppsammanhang fungerar som en spegel för den egna självuppfattningen. Den gamla identitetsfrågan löd: "Vem är jag?", den nya identitetsfrågan lyder "Vem tillhör jag?". Gruppen blir

till en ryktesbörs, som visar kursförloppen för varje individs anseende och popularitet. Vardagserfarenheten att-vara-för-sig-självt blir alltmer sällan.

I sina tvåpartsrelationer kräver parterna ett extremt högt mått av regler. En rädsla för otrohet och en svartsjuka, som snabbt går ned på djupet, hålls i schack med dagliga bevakningsmekanismer. Här har mobiltelefonen intagit en avgörande kontrollfunktion. Trycket inom en sådan fusionistisk tvåpartsrelation är mycket högt, vilket leder till för höga krav på varandra, gräl och smärtsamma separationer.

De riskabla dispositionerna (själviakttagelse, skam, beroendestruktur, viljeproblem) fogas samman med varandra med de riskabla egenvärldarna (nät/medier och grupp/relation). De bildar tillsammans ett kretslopp av fusionsbehov och erbjudanden om sammansmältningar. Här skulle det behövas betydande mot-identifikationer och jag-styrka för att (åtminstone med jämna mellanrum) kunna uppnå distans.

Nätet och andra medier

Det har blivit väldigt populärt att gå ut på nätet. Den egendomliga konstgjordheten i den digitala världen utövar en fascination, mot vilken den reella världen med face-to-face-kommunikation framstår som alltför begränsad, händelsefattig och tråkig. Att dyka ned i de digitala rummens oändlighet kan upplevas som en berusande jag-utvidgning (fastän man ju i verkligheten tillbringar hela tiden i källaren). Nätet gör det möjligt att ta med egenvärlden och hela relationsnätet via mobiltelefonen, iPod eller laptop.

TV:ns privatkanaler erbjuder med bråkshower och blottningsformat utan uppehåll illustrationer av relations- och livsbeskrivningsdramer. Världsuppfattningen privatiseras radikalt tematiskt och socialt. Vissa pop-sektorer (som t.ex. hiphop eller talangshower) lockar med överkliga storhetshistorier: från en torftig vardag till stjärnglamour. Ambivalensen mellan nära förestående berömmelse och medial förödmjukelse och misslyckande erbjuder mycket symboliskt material för omnipotensanspråk och hämndprojektioner.

På många dagis var för en tid sedan den mest omtyckta leken att "leka Bohlen". (Översättarens anmärkning: Bohlen är en av jurymedlemmarna i Deutschland sucht den Superstar, den tyska versionen av Idol). Ett barn är på "scenen" och uppträder inför de andra barnen på ett avsiktligt mycket dåligt sätt. Därefter kritiserar de livligt av de andra.

Nätet och mainstream-popkulturen smälter samman med varandra. De är en del av den dagliga miljön och blir i ordets fulla bemärkelse till "kulturellt hemland" (begreppet "fritidssysselsättning" räcker antagligen inte längre till här). Den "riktiga" sociala världen degraderas till (endast) en värld bland andra. I extremfallet upplevs nästan verkligheten som en drömvärld.

Erfarenhets- och inlärningssteg i skolan

Differens till vardagen

Skola och andra pedagogiska inrättningar bör bland annat erbjuda två egenskaper: De bör fungera som en välstrukturerad och stödjande interaktionsram. De bör arbeta med en märkbar differens till ungdomarnas privata livsrutin för att kunna utsätta dessa ungdomar för doserade kriser. Båda hänger naturligtvis ihop. För man behöver en stödjande ram innan man låter sig utsättas för en kris.

Setting

I terapeutiska och socialpedagogiska sammanhang talar man om begreppet setting. Det betecknar alla regler och överenskommelser som definierar och reglerar arbetsrelationens standardsituation i

ett handlingsfält. Settingens regler fastställer krav och förbud, men innefattar även gemensamma normalitetsdefinitioner, målavtal och meningstilldelningar. En setting har alltså inte bara en ordningsteknisk innebörd, utan även skyddande, betydelseskapande och expressiva effekter. En setting kan innehålla skyddande ritualer som bekräftar de formella och personliga skillnaderna mellan de deltagande personerna. En setting kan göra så att specifika regler som gäller på olika orter kan säkras och upplevas (t.ex. skillnaden mellan offentligt och privat rum). Och den kan även innehålla stödjande gränsdragningar och därmed hjälp för att lugna ned sig själv, för att följa regler och för att avlasta ambivalens.

Täta strukturer kan inte avhjälpa öppenhetens last, men de kan göra den uthärdlig. I varje fall vore en etablering och en uppskattning av settings en sorts motverkande uppmärksamhet, som skulle kunna mildra de diffusionserande följderna av den nämnda subjektiveringen och informaliseringen.

En samtidig beslutssvaghet och skärpt självakttagelse kan få det ogynnsamma resultatet att man fastnar i den egna självbestämningen. "Ingen-lust"-parollen börjar då så att säga gälla överallt. En uppmjukning av sådana paralyserande självbeskrivningar förutsätter att vi intar en distans till de omedelbart givna affekterna och tematiserar vårt önskande. På detta sätt kan viljeideal utbildas, d.v.s. föreställningar, hur den egna viljekänslan skulle kunna se ut. Vägen hit ligger, som sagt, i förmågan till ett inre avstånd eller rättare sagt till en fantasi, som får mig att "testa möjligheter inombords". Det handlar alltså om att öka den inre kommunikationsförmågan. Denna förmåga bör vara bunden till symboliseringsduglighetens möjligheter, d.v.s. om vi lär oss att hitta ett artikulationsmedium för den värderande bestämningen av våra önskningar, i ord eller i bild.

Genom att släppa på de invanda självbestämningarna kan jag alltså förändra mina viljeideal, d.v.s. mina idealföreställningar om vilket förhållande jag vill bygga upp till min vilja. Jag antar att ett moment av narcissistisk idealisering är absolut nödvändigt för detta. Jag kallar detta "affektive futurum exaktum" och menar följande: För att omsätta en önskan långsiktigt, t.ex. lära sig spela gitarr, krävs kraft att sätta upp tillräckliga delmål som är uppnåeliga för mig. Men denna kraft står i samband med en inre föreställningsförmåga att kunna göra mig en bild av hur bra jag kommer må när jag har lärt mig (futurum exaktum) att spela gitarr. Att ta ut sådant tillstånd av stolthet och självnjutning i förväg är förmågan att så intensivt glädja sig i förväg att glädjen ger tillräckligt mycket motståndskraft mot mellanfaser av frustration. Enligt min åsikt består ett starkt samband mellan behovet av stolthet, att alltid kunna glädja sig i förväg och utvidgning av jag-möjligheter. Utvidgningen av jag-möjligheter är inget annat än en utvidgning av den egna motivationshorisonten: Man blir fantasifullare när det gäller vad och hur man skulle kunna "vilja".

Inre autonomisering

Konceptionellt tycker jag att det är viktigt att skilja begreppsmässigt på primär och sekundär socialisation. Normativt sett innebär sekundär socialisation (även) utvecklingsuppgiften att stegvis bryta ned barndomens egocentrism och att gradvis uppnå distans till den yttre och den inre realiteten. Jürgen Habermas kallar detta "tänka-sig-ut-ur" och menar en autonomi gentemot den yttre och den inre realiteten. Aspekten autonomi inåt överskuggas idag ibland av målet att absolut uppnå självstabilisering. Jag-utvecklingen i den sekundära socialisationsfasen tjänar även självstabiliseringen, men inte enbart denna.

Det handlar om jag-identifikation, jag-avgränsning och själv-distans. Jag-identifikation innebär en mogen välvilja gentemot sig själv (britterna har ett bra uttryck för detta "to be nice to yourself"). Jag-avgränsning innebär att utöka åtskillnaden mellan subjekt och objekt och att uthärda (icke-fusionistisk) självständighet. Själv-distans, slutligen, innebär att inte längre enbart vara utsatt för de egna stämningarna och aversionerna, utan att kunna ta ställning till de egna preferenserna. Uttryckt i en triangularisering rör det sig om en perspektivväxling till sig själv och om en referens till en "tredje" som befinner sig bortom dyadiska fusioner (t.ex. som passion för ett föremål, för ett innehåll).

Översättning: *Tina Nylund*

Referenser

1. EHRENBURG, A. (2004). Das erschöpfte Selbst. Depression und Gesellschaft in der Gegenwart. [[The Depleted Self. Contemporary Depression and Society] Frankfurt/New York: Campus.
2. ENZENSBERGER, H.M. (1993). Aussichten auf den Bürgerkrieg. [Prospects of the Civil War] Frankfurt am Main Suhrkamp 1993.
3. HABERMAS, J. (1988). Individuierung durch Vergesellschaftung. In Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze. [Individualization via Socialization. On Post-Metaphysical Thinking. Philosophical Essays.] Frankfurt am Main: Suhrkamp.
4. LUHMANN, N. (1987). Die gesellschaftliche Differenzierung und das Individuum. [Societal Differentiation and the Individual] In T. OLK & H.-U. OTTO (Editor), Soziale Dienste im Wandel 1. [Changing Social Services I.] Neuwied/Darmstadt: Luchterhand 1987.